

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY
IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY
APPROACHES

A collection of papers

Edited by:

Stana Ristić, PhD, scientific advisor

Ivana Lazić Konjik, PhD, research associate

Nenad Ivanović, PhD, research associate

Belgrade, 2016

ISBN 978-86-82873-??-?

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

Уредништво:

др Стана Ристић, научни саветник
др Ивана Лазић Коњик, научни сарадник
др Ненад Ивановић, научни сарадник

Београд, 2016

Мария Г. ЧОРОЛЕЕВА
Институт за български език при БАН
char_m@abv.bg

ТЕОРИЯ НА ЛЕКСИКОГРАФИЯТА И КЛАСИФИКАЦИЯТА НА РЕЧНИЦИТЕ

Лексикографията е съставена от две тясно свързани части: научна област „теория на лексикографията” и научно-приложна област – самите речници. В статията се разглежда един от основните въпроси на теорията на лексикографията - класификацията на речниците. Предлагат се два вида класификации. Първата е изградена въз основа на начините на представяне на обекта на речниците – езика и езиковите единици. Втората е йерархична – според степента на сложност на лексикографската концепция на отделните типове речници.

Ключови думи: теория на лексикографията, речник, класификация, език, езикови единици, йерархия, концепция.

В българската лингвистика и досега лексикографията няма равносечно и самостоятелно място сред останалите лингвистични области, а винаги се разглежда като някакво допълнение към лексикологията, доколкото изобщо лексикографските изследвания се определят като научни. Преобладаващо е виждането, че лексикографията е приложна или в най-добрия случай – научно-приложна дисциплина. До преди няколко десетилетия в много страни изработването на речници е ставало без специални предварителни изследвания и без да е подчинено на определени изисквания и правила, без изградена теоретична концепция за един или друг вид лексикографски труд, т.е. това е било чисто практическо и доста свободно занимание, подчинено в повечето случаи на езиковата интуиция на автора. Във връзка с това е и съществуващото дори и сега определяне на лексикографията като изкуство. Такова е виждането на много западни лексикографи, като хората, занимаващи

се с изработването на речници, не се определјат како учени-лингвисти и единствено, макар и не винаги, ръководителите на лексикографските авторски колективи са с научни степени и звања. Тоа предубеждение е запазено все още и у нас и то проличава във факта, че изработването на хиляди страници от големи речници, например многотомният тълковен академичен Речник на българскиот јазик, не се вземат пред вид при давањето на научни звања и тези учени ги получават в резултат на дополнително извршени научни проучвања, на извънредно написани трудове, а не за основната лексикографска работа, која извршуват. Освен определјането на лексикографијата како приложна дисциплина или како изкуство вече в голема степен се е наложило и още едно, трето виждане – за лексикографијата како научно-приложна дисциплина, коешто в българската лингвистика е представено нај-напред и поддржано от Кристалина Чолакова, изтъкнат лексиколог и лексикограф, един от главните редактори на многотомниот Речник на българскиот јазик, подготвила многу лексикографи и создателка на лексикографска школа. Таа посочва в свои статии важноста от развие на теорија на лексикографијата како неотменима част от лексикографската работа.

И така, докато в миналото лексикографијата е само приложна дејност или дори изкуство, по-късно – вече научно-приложна дејност, то сега на неа би требвало да се гледа како съставена от две неразривно свързани части: научна област – „теорија на лексикографијата” и научно-практическа област – „научно-практическа лексикографија” – самите речници. Теоретичната част на лексикографијата – теоријата на лексикографијата треба да се занимава с уточнявање на теоретичните принципи, правила, особености на изработвање на речниците, типологијата на лексикографските трудове, специјалните подходи и методи за представяње на јазикот в речниците, изградба на различни концепции за тоа представяње, создавање на метајазик за јазиковото објаснување и т.н. Самото изработвање на лексикографските трудове е разглеждано неправилно како само приложна дејност, тъй като в този процес възникват непрекъснато въпроси за разрешавање, свързани с осветлување на теоретични въпроси от областа на семантиката, лексикологијата, граматиката. Така че и в такъв аспект тази дејност е свързана с теоретично решавање на въпроси от сите области на науката за јазикот. По този начин от една страна, теоријата на лексикографијата осветлува начините на создавање на речници от различен тип, теоретично се изјаснуваат архитектурата и средствата за постројување на лексикографските трудове, от друга – теоретично се изјаснуваат редица въпроси на лексиката и граматиката на јазикот, за да бидат адекватно постројени речниците и след тоа и едновремено с тоа се извршува и самото изработвање на речниците.

Един от най-важните въпроси на теорията на лексикографията е класификацията на речниците. В българската лингвистична литература е писано малко по този въпрос. Най-голямо внимание заслужава класификацията на лексикографските трудове, представена от Т. Бояджиев в труда му „Българска лексикография”, в която той научно обосновава определянето на видовете речници въз основа на характерните им особености (Бояджиев 2002: 334–363). Кр. Чолакова в свои статии за развитието на лексикографията в България също така се спира на въпроса за класификацията на речниците (Чолакова 1985: 21–25).

Като се опирам на известните класификации, а и на това, което вече съм писала по този въпрос, все пак си позволявам да предложа и по-ново, отличаващо се в известна степен от познатото, виждане за типологията на речниците. Предлагам два вида класификации на речниците, които са изградени върху различни принципи. Първата класификация е близка до известната, класическата, но се построява по по-различен начин и съдържа редица нови моменти. По-особеното и новото в подхода, който предлагам е, че речниците се разделят на типове чрез установяване на признаците, които ги характеризират. Тези признаци се определят въз основа на начина на представяне на речниковия обект – езика (и съответно – езиковите единици). Всеки тип речник притежава основен, най-характерен различителен признак, който доминира. Едновременно с това се установяват и редица допълнителни признаци, които отделят подтипове в основния тип. Така всеки тип речник се характеризира от комплекс от признаци, в които един е доминиращ, а останалите са допълнителни и съпътстващи, като те могат да се притежават и от други видове. Въз основа на основните различителни признаци най-често речниците се разделят на типове в бинарна опозиция – тип, притежаващ признака (+) и съответно – тип, непритежаващ признака (–), но са възможни и други комбинации. Представянето на речниците като система въз основа на характеризиращите ги признаци е много важно за теорията на лексикографията и естествено и за успешното изработване на речниците.

1. Обект на класификацията са лингвистичните речници. Те представят единиците на езика, докато енциклопедичните речници и енциклопедиите описват понятията, назовавани с езикови единици. Основното разделяне на речниците, занимаващи се с езика и неговите единици, трябва да бъде въз основа на признака „специфика на техния обект”, а именно дали това е значението, съдържанието на езиковите единици или обектът е формата на езика, на езиковите единици. Така предлагаме идеята, че най-важно, първостепенно е тяхното класифициране на три групи – речници за значението, съдържанието на ези-

ковите единици (това са тълковните речници), речници за формата на езиковите единици (напр. правописни, правоговорни речници) и речници, разглеждащи, както съдържанието, така и формата на езиковите единици (напр. големите тълковни речници, електронните портали, тезаурусите – традиционни и електронни).

2. В зависимост от признака „вид на езиковите единици, които се разглеждат в речника”, те се разделят на речници, чиито заглавни единици са думите, речници, чиито обект са фразеологичните единици, речници за словосъчетания от различен вид, морфемни речници, словообразователни речници и др.

3. Въз основа на признак „сравняване на езиците”, конкретно, на техните езикови единици, речниците се разделят на сравнителни (двуетезни, многоезични) и несравнителни (едноезични). При сравнителните речници единиците на един език се сравняват с единиците на други – един или повече езици.

4. Въз основа на признака „количество на единиците” всички речници се разделят на малък („джобен”), среден, голям и „тезаурус”, който е най-пълният, включващ „всички” думи от даден език. Този признак само на пръв поглед изглежда формален, но той е тясно свързан със съдържателните признаци, характеризиращи определените три основни групи речници.

5. Речниците за значението, съдържанието на езиковите единици разделяме на два подтипа: общи и специализирани (наричани още аспекти (Бояджиев 2002: 334–363) или специални – традиционно прието название в българската лексикография (Чолакова 1985: 21–25). Признакът, характеризиращ тези подтипове речници е „ многоаспектност, цялостност, пълнота” и съответно – „едноаспектност, частичност, едностранност” на представяне на единиците на лексикалната система, както по спецификата на включените единици, така и по начина на разглеждане на лексиката.

6. Към специализираните речници от първия основен тип се отнасят много различни подтипове.

6.1. Въз основа на признак „семантични взаимодействия и взаимоотношения между единиците на лексикалната система” се отделя подтип специализирани речници като напр.: речници на синонимите, речници на антонимите и др.

6.2. По признак „специфика на единиците на лексикалната система”, въз основа на който се представят различни части от лексиката, се отделя подтип специализирани речници, като напр.: фразеологични речници, представящи фразеологичните единици на един език, речници на съкращенията, речници, разглеждащи собствените имена и др.

6.3. По признак „време на поява или на използване на езиковите единици” се отделят речници на новите думи, речници на остарели думи и др.

6.4. Признакът „произход на лексикалните единици – наши, незаети – чужди, заети” е в основата на отделянето на подтип специализирани речници като напр.: речници на чуждите думи, речници на международната лексика и др.

6.5. По признак „функционално-стилистично специализиране” на лексиката на националния език се отделят няколко подтипа специализирани речници: подтип речници, към които се отнасят диалектни, жаргонни, терминологични речници, подтип речници, отразяващи езика на писател, на публицистиката, на поезията и др. Някои от тях могат да бъдат характеризирани и ограничени и по признак „време”, т.е. да отразяват такава специализирана лексика през определен период от развитието на обществото.

7. По признак „синхрония-диахрония” речниците се разделят на съвременни речници, речници за определен период от историята на езика и исторически речници, проследяващи историята на думите. Близко до историческите речници са етимологичните, показващи етимологията на думите и много често представящи в някаква степен и историята, развитието им.

8. С признак „нормативност, книжовност – ненормативност” се характеризират тип речници, към които се отнасят речници на книжовната лексика, противопоставени на речници, отразяващи както нормативна, така и ненормативна лексика или само на ненормативна лексика – диалектни, жаргонни, просторечие, вулгаризми и др.

9. Редица речници се изработват с образователни цели, за да подпомагат обучението на даден език. Така се обособява тип учебни – неучебни речници по признак „обучение, езикова култура”. Този признак могат да притежават или да не притежават голяма част от посочените по-горе типове речници. Учебните речници са както общи, така и специализирани, но с по-опростена разработка и представяне на семантиката на единиците, т.е. нямат академичен, строго научен характер, който притежават противопоставящите им се в тази опозиция речници. Към учебните речници се отнасят и речници за формата на езиковите единици, например речници на трудностите, на грешките, правописни, правоговорни речници и др.

10. По признак „представяне на единиците на лексикалната система в тяхната смислова връзка и взаимоотношеност” речниците се разделят на два вида. При единия вид единиците се подреждат формално, по азбучен ред – азбучни речници; при другия единиците се групират

по значење, като се представят обединени по тематични групи, семантични полета и др. - тематични, идеографски речници.

11. По признак „фреквентност” се определя специализиран вид фреквентни речници, представящи честотата на използване на думите от различни области на лексикалната система. Този признак могат да притежават най-различни по вид, характеризиращи се и с други признаци речници.

Искам да подчертая още веднъж казаното в началото, че всеки речник в характеристиката си може да съдържа комбинация от признаци – един основен (или няколко основни, определящи) и допълнителни, образуващи йерархична структура, въз основа на които се отнася към няколко типа или по-точно образува подтип към основния тип, към който принадлежи. Така например най-често срещаните речници са общите тълковни нормативни азбучни речници.

Речниците от втория основен тип, занимаващи се с формата на езиковите единици, винаги са специализирани.

И така, тази класификация на речниците е изградена според начина на представяне на техния обект – езика и езиковите единици и определянето въз основа на това на характерните им признаци.

Вторият вид класификация на речниците, която предлагам, е йерархична. Тя е подчинена на съвсем друг принцип – сложността на лексикографската концепция. Речниците трябва да заемат различно място в йерархичната стълбица – според степента на сложност на структурата и съдържанието им и според степента на сложност при представяне на значенията на думите. На първо място в йерархичната класификация на речниците трябва да бъдат поставени речниците за значението, съдържанието на езиковите единици от третия основен тип (т.е. общите тълковните речници). Докато в различните типове други речници се отразява една или друга страна на думите, едно или друго от взаимоотношенията между тях, то в общите тълковни речници фактически се обединяват повече видове речници, като се представят в по-голяма или по-малка степен преди всичко лексикалните значения на думите освен другите им особености. В самите тълковни речници също има йерархична стълбица. С най-голяма степен на сложност и на първо място в йерархията е многотомният тълковен речник – тезаурус, който обхваща в най-голяма степен словното богатство на един език, в който най-богато са представени всички граматични, стилистични и семантични характеристики на думите, отличаващ се с най-пълно разгръщане на семантичната структура на лексикалните единици и с най-точно и адекватно тълкуване на значенията на думите, обикн. с описателни дефиниции, както и с представяне на граматичната, син-

тактичната и лексикална обусловеност на значенията, различната съчетаемост на думите. Пример за такъв речник с първа степен на сложност е многотомният Речник на българския език, изработван и в момента от колектив от Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език при БАН. Следваща степен на сложност притежават всички общи тълковни речници с различен обем и различна пълнота и задълбоченост на представяне на семантиката на включените лексикални единици, като те могат да се отнесат към класове с подстъпени. По-ниска, следваща степен на сложност притежават различните специализирани тълковни речници, отразяващи отделни части от лексикалната система или различни взаимоотношения на лексемите помежду им. По-долу се разполагат сравнителните, двуезични и многоезични речници. Най-ниско в йерархията са речниците за формата на езиковите единици (например правописните и правоговорните речници), тъй като те се занимават само с формата на думите, а не и с тяхното съдържание. Тази класация е много важна за оценяване на работата на авторите, което трябва да бъде много по-високо при работата върху речниците с първа степен на сложност, тъй като тя изисква много повече ерудираност, опит и усилия. При оценяването на успеха на работата на различните автори на речници, обаче, поради не добре извършен предварителен анализ и недостатъчно познаване на спецификата на лексикографската работа, се подхожда еднакво, например използват се еднакъв брой точки при атестиране, което довежда до неадекватна и несправедлива оценка и съответно нереално оценяване на научното развитие на авторите.

Като говорим за йерархията на речниците по степен на сложност, не искаме да омаловажаваме работата по едни лексикографски трудове за сметка на други. Значението на един речник без съмнение зависи от конкретните идеи за приложението му, от качествата на концепцията му и реализирането му. Естествено правописният речник е важен при проверка на правописа ни, обратният речник – когато правим изследвания по словообразуване и др. Специализираните тълковни речници имат голямо значение и приложение за уточняване на синонимите, антонимите, фразеологията на дадена дума, както и за представяне на лексикалното богатство на езика в разглежданата област. Съответно речниците на чуждите думи, на новите думи, на термините по същия начин дават необходимите сведения за значенията и употребата на този вид думи. Но все пак най-голямо значение и приложение, не може да се отрече, че притежава големият общ тълковен речник – тезаурус, като обхващащ в една или друга степен всички останали речници. На върха на речниковата йерархия трябва да бъде поставен, ако мога така да го нарека, Електронни-

ят тезаурус, в който да бъдат представени „всички думи” на един език с цялостните им характеристики. В Института за български език при Българската академия на науките началото му вече е поставено с информационния лингвистичен портал „Инфолекс”. Той се състои от експертно изработени речници и лексикални бази от данни, отразяващи лексикалното и фразеологично богатство и системните отношения в лексиката на българския език. В момента в него са включени лексикална база от данни „Синоними”, лексикална база от данни „Антоними”, изградени въз основа на представянето им в многотомния Речник на българския език, лексикалните архиви на Секцията за българска лексикология и лексикография при Института за български език и други лексикографски трудове; регистър на фразеологизмите и Неологичен речник, който е първият български онлайн речник от този тип. Надявам се, че създаването на електронен тезаурус, който ще съдържа цялостна характеристика на думите в даден език и следователно, ще включва всички видове речници, ще може да се осъществи, но за това ще бъде необходима дълга, много трудна работа на не едно поколение лексикографи.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Т. 2002. *Българска лексикология*. София: Наука изкуство.
Чолакова, Кр. 1985. Четиридесет години българска лексикология и лексикография. *Български език*, 1985, № 1, София, 21–25.

Мария Чоролеева

ТЕОРИЯ ЛЕКСИКОГРАФИИ И КЛАСИФИКАЦИЯ СЛОВАРЕЙ

Резюме

Теория лексикографии и составление словарей являются двумя частями лексикографии. В статье рассматривается один из вопросов теории лексикографии – классификация словарей. Автор предлагает две классификации. Первая построена на основании способов представления объекта словарей – языка. Вторая – йерархическая, в зависимости от степени сложности лексикографической концепции отдельных типов словарей.